

Şəddat CƏFƏROV,

iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə

doktoru, Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü, Beynəlxalq Yazıqlar Birləşməsinin üzvü

Dostum Əli Rza Xələfinin Çingiz Abdullayev haqqında yazılmış monoqrafiyanı görəndə isətr-istəməz marağımı gizlətmədim. Demək, bizdə Çingiz Abdullayev yaradıcılığını elmi şəkildə tədqiq edən müəlliflər var və onların belə mükəmməl tədqiqat əsərləri də nəşr olunub.

Gülxani Pənah haqqında yaxşı bilirdim. O, görkəmli ədəbiyyatşünas alimdir, nasirdir, şairdir və sözün həqiqi mənasında yüksək məhsuldarlıqla yazan müəllifimizdir. Hər halda Tural Məzahiroğlu haqqında da bəzi fikirləri demək olar. Bu barədə bir qədər sonra. Əsas odur ki, mən Çingiz Abdullayev haqqında münasibət bildirən qeydlərimi qələmə almaq üçün mükəmməl bir mənbə ilə qarşılaşmışdım. Və kitabı çox böyük məmnuniyyətlə qəbul etdim. Hər bir müəllif istər bədii, istərsə də elmi tədqiqat mövzusunda yazdığı əsərlərdə özünü ifadə edir. Hər hansı bir yaradıcı məhsulunda biz nə qədər tədqiq olunanı görürüksə, bir o qədər də müəllifin özünü görürük. Amma bir neçə kəlmədə dünya ədəbiyyatında detektiv janrın yeri ilə bağlı fikirlərini bildirmək istərdim.

Dünya ədəbiyyatında detektiv janrın oxucusu heç də az deyil. Bəlkə də müasir texnologiyalar zamanında oxucunu ən çox kitabla, yazıya bağlayan ədəbi janrlardan biri, mən deyirdim ki, birincisi detektiv janrdı yazılmış əsərlərdir. Doğrudur, özünü ədəbiyyat bilicisi hesab edənlər var ki, onlar hələ də detektiv janra ağır bürür. Bir az da ifrata vararaq, bu janrdı yazılmış əsərləri bir növ əyləncə vasitəsi kimi qavrayır. Hətta detektiv əsərlərin ədəbiyyata daxil olmadığını da iddia edirlər. Ancaq onların belə cəfəng iddialarına baxmayaraq, Artur Konan Doyle, Aqata Kristi... kimi detektiv yazıqlarının əsərləri təbliğatsız, təşviqsiz oxunur, onların əsərlərinə çəkilən filmlərə, seriallara həvəslə baxılır. Açıqı, bu qeydlərimin yazılmasına səbəb olan bir çox amillər olsa da, əsas istəyim Azərbaycanın məşhur detektiv yazıqları Çingiz Abdullayevin bu sahədəki xidmətlərini "ad qaralayınlar" bir daha diqqətinə çatdırmaq istərdim.

Dünya çoxdan etiraf edir; Çingiz Abdullayev oxucu sayına görə heç də dünyanın klassik detektiv yazıqlarından geri qalmır. Bir çox hallarda onları üstələyir və inamla önə çıxır. Bunun da səbəbi var. Çünki Çingiz Abdullayev öz əsərlərində müasir dünya düzeninin formalaşmasında aparıcı siyasətin arxa planında baş verən hadisələrin üzərindən görünməzlik pərdəsini öz yaradıcılığı ilə asanlıqla götürür.

Çox təəssüflə bildirirəm ki, Çingiz Abdullayevin yaradıcılığına Azərbaycanın özündə də ağır bürənlər, hətta qaraxaxma kompaniyası aparınlar da var. Doğrudur, bunlar sağlam düşüncəni üstələmək gücündə deyil. Amma hər halda onlar yağışdan sonra çıxan zərərli göböləklər kimi ala-tala gözə deyir, ürək bulandıran münasibətləri ilə mühiti korlamağa davam edirlər.

Ötən il Çingiz Abdullayevə qarşı daha bir qaraxaxma kompaniyası başladı. Doğrudur, ziyalılar, Çingiz Abdullayev yaradıcılığını bilənlər bu qara kompaniyanın aparıcılarına

DETEKTİV JANRIN ÇİNGİZ ABDULLAYEVİ, yaxud, Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr" (Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı əsasında) kitabı üzərində düşüncələr

kifayət qədər tutarlı cavablar verdilər. Elə bu neçə ayda Azərbaycanın görkəmli yazıçısına, Qarabağ uğrunda savaşda birmənalı mövqeyinə baxmayaraq, həqiqi qaramalığa çalışanlara cavab vermək, münasibət bildirmək istəyim məni tərk etməyib.

Birinci ondan başlayım ki, həmin "qarayaxma" günlərində Əli Rza Xələfinin "Kredo" qəzetində "Baxış bucağında" rubrikasında dərc olunmuş "Linçünəslərə... Linçpərəstlərə..." adlı əsəsinə diqqəti cəlb etmək istərdim. Müəllif öz düşüncələrini birbaşa məram üzərində kökləyir və oxunaqlı bir dilə "qarayaxma ustalarını" kifayət qədər sərəst məntiqlə cavablandırır. Zənnimcə, burada o qədər də böyük olmayan mətin özünü oxumaq yerinə düşür: "Bəri başdan deyirəm; mənəm Çingiz Abdullayevlə heç bir dostluğum, ən adi səviyyədə ünsiyyət və münasibətim yoxdur... Ancaq Azərbaycanda hər kəs, yəni ədəbiyyatdan, sözdan xəbəri olan hər kəs yaxşı bilir ki, o, dünyaya çıxışı olan çox azsaylı yazıçılarımızdandır... Kifayət qədər şöhrətli sənətkardır..."

İki gündür ehyamlar, birbaşa tələblər məni lap tənəğ gətirib, ikrah doğurur... Guya münasibət bildirməməsə xalqın tərəfində deyilən... Bu cür yazışma mənavi eybəcərlik deyilmi...

İndi mənəndə münasibət istəyənlərə sözüm: Məni mənəndəki bilib, Çingiz Abdullayevi linc edənlərə deyirəm:

-Sizinlə həmrəy olmaqdasə, Çingiz Abdullayevlə birgə, daha doğrusu, onun əvəzinə lincə getmək bir fəxarət olardı...

Bəli qərəzə qarşı açıq vaxtı ölüm gözə görünür...

MƏNƏ DEYİRLƏR NİYƏ YAZMIRSAN: bu da bu, yazdım...

Bilirəm təşməzə sifətiniz lap təş olacaq...

Burada bir şahid ifadəsini diqqətinizə çatdırım. ABŞ -də yaşayan bir həmyerlimiz yazır: "Amerikada mən yaşadığım ştatda kitab mağazalarında, eləcə də, kitabxanalarda Çingiz Abdullayevin kitabları satılır. Mən Çingiz Abdullayevi Amerikada tanıyıram. Keçmiş sovet hökumətindən bura köçən adamlar hamısı bu yazıqla ilə fəxr edirlər. Nəinki, tək azərbaycanlılar". İfadənin müəllifi mənə müraciətə sözlərinə davam edərək bildirir: "Əlirza Xələfi, nəinki kitablarına maraqlı böyüküdü. Çingiz Abdullayevin əsərlərinə çəkilmiş kinolara və seriallara da həvəslə baxılır. Mən Amerikadan danışıram". Bəli ifadəsini təqdim etdiyim şəxs 40 ildir ABŞ-də yaşayan Xaqani İmanovdur... Cəbrayıl rayonunun Xələfi kəndindəndir... Bir az da dəqiqləşdirim ki, mənəm yaxın qohumumdur...

...Onu da deyim ki, və əlbəttə, çox təəssüflə deyim ki, son vaxtlar ziyalılığa, ziyallara mənfə, açıq, daha çox qərəz baxışı yayılmışdır... bir çoxu ZİYALİYA qənim kəsilməyə bəhanə gəzir...

Hə, onu da deyim, dinməmək, yaxud istəniləndən fərqli münasibət ə qala xalqa xayanət kimi izah olunur... Maraqlıdır ki, belələri, belə məqamlarda xalq deyəndə kimləri nəzərdə tuturlar... Bundan sonra müəllif P.S. qrifi ilə belə bir cümle də əlavə edir: "Bilirəm xeyli "layk" itirəcəm, bir az da "yorum". Əlbəttə, buradakı sarkazmi başa düşmək heç də çətin deyil. Ümumiyyətlə, Çingiz Abdullayevi təhqir edənlər nəyə əsaslanırlar? Onların bir çoxu heç Ç.Abdullayevin əsərlərini oxumayıblar da.

Məlumdur ki, Ç.Abdullayev rusdilli

sənətkardır, şübhəsiz, əsərlərini də rus dilində yazır. Bunun əsas götürənlər görək onda Çingiz Aytmatovu, İbrahimbəyov qardaqlarını və bu sirdən çoxlu sənətkarları ədəbiyyatdan çıxış edənlər. Halbuki təkə qırğız xalqlı yox, bütün türk dünyası Ç.Aytmatovla fəxr edir. Belə olan halda biz nə üçün Çingiz Abdullayevə rusdilli olduğuna görə aşağı münasibət göstərməliyik. Əhbətə, bu bir ritorik sualdır və kimsədən birbaşa cavab tələb olunmur. Əgər belə bir cavab tələb olunsaydı, münasibətin çürük və mənasız olduğu bir daha görünərdi.

Mən çox seviniyəm ki, G.Pənah və Tural Məzahiroğlu sözün həqiqi mənasında çox dəyərli bir tədqiqat əsəri ilə Çingiz Abdullayevi Azərbaycan oxucusuna bütün mahiyyəti ilə çatdırmaq məqsədi ilə dəyərli tədqiqat əsərini yazıb nəşr etdiriblər.

Kitabın əsas mahiyyətini özündə ehtiva edən annotasiyada oxuyuruq: "Bu monoqrafiyada Azərbaycan və dünya ədəbi prosedində detektiv əsərlər müəllifi kimi tanınan Çingiz Abdullayevin xüsusilə siyasi detektiv əsərlər müəllifi kimi tanınan Çingiz Abdullayevin xüsusilə siyasi detektiv janrın inkişafında rolu tədqiqatə cəlb edilir. Dünya şöhrətli Azərbaycan yazıçısının müasir ədəbi prosedə rolu, qlobla dünyada baş verən proseslərin Azərbaycan detektiv ədəbiyyatında əksi, dünya oxucularının bu əsərlərə marağı, yazıqların detektiv əsərlər müəllifi kimi dünya detektiv janrının inkişafında tutduğu yer müəyyənləşdirilir. Monoqrafiyada Azərbaycan ədəbi prosedində detektiv janr, onun inkişafı yolları araşdırılır, dünya ədəbi prosedində mövcud olan detektiv janrla müqayisəli şəkildə tədqiqatə cəlb edilir, detektiv əsərlər müəllifi Çingiz Abdullayevin yaradıcılıq yolu, onun sənətkarlıq keyfiyyətləri təhlil və tədqiqini tapır. Monoqrafiya Azərbaycan ədəbi prosedində yazıqların janrın araşdırılması cəhətdən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına dəyərli töhfüdür. Kitabın əsas məzəyyotlarını göstərə bilən mənbələrdən biri də filologiya elmləri doktoru professor Cəlal Abdullayevin qeydləridir. Onu da deyim ki, tədqiqat əsərində araşdırılan əsas mövzular bir növ qeyri əənəvidir. Müəlliflər doğru olaraq monoqrafiyanın girişində tədqiqatı əhatə edən mövzuları müəyyənləşdirir. Tədqiqatın istiqamətləri haqqında məlumat verilir.

Əhbətə, dünya ədəbiyyatında detektiv janrın çox güclü ənənələri formalaşmış. İstərsəniz hər hansı bir oxucu həm də hər hansı bir detektiv əsərin müəllifi ilə yaxından tanış olmaq istəyir. Baş verən hadisələrin və əlbəttə, kriminal hadisələrin kəskin təzədlərini sözə gətirən, yaradıcılığa hopduran müəllifi yaxından tanımaq hər bir oxucu üçün müəyyən maraqlı dairesi vardır. Professor Cəlal Abdullayev kitabı yazdığı "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr" adlı ön sözdə Çingiz Abdullayevin əsas qəhrəmanlarının təbiətində diqqəti yönəldərək yazır: "Bu monoqrafiyada detektiv janrının nümayəndələri, onların yaradıcılıqları araşdırılır. Çingiz Abdullayevin bu janrın inkişafında rolu müqayisəli şəkildə tədqiq olunur. Çingiz Abdullayevin əsərlərində əsas mövzular dünyada baş verən kriminal hadisələrdir. Cinayət ələmindən götürülən bu mövzular təkə bir səhər, ilkö daxilində deyil, dünyada baş verən hadisələrdən qaynaqlanır. Dünya oxucusuna təqdim olunan cinayətkarların dövləti, milli mənsəbiyyəti yoxdur. Onlar qrup, təşkilat halında olduğu kimi, tək-tək də

öz çirkin əməllərini, arzularını həyata keçirmək üçün hər cür cinayətlərə əl atırlar. Çünki onlar öz istəklərinə çatmaq üçün ölkəsini, üstündə gözdüyü torpağı, çərayı ilə böyüdüüyü vətəni satmağa hazır qeyri-insani keyfiyyətlərə malik adamlardır. Onlara qarşı mübarizə aparınlar haqq-ədələt mənasına sinosini düşmən gülləsinə sipər edənlərdir. Cinayətkarlara qarşı mübarizədə birləşən dünya dövlətlərinin xüsusi təşkilatları vardır və onlar belə cinayətkar qruplara, mafiyaya təşkilatlarına qarşı mübarizədə mütəşəkkil fəaliyyət göstərirlər". Bundan sonra müəllif qeyd edir ki, yazıqlı iki əsrin qovuşduğunda baş verən hadisələri özünə məlum olan reallıqları ilə yazıqla gətirir. Əhbətə, tədqiqatın müəlliflərinə də münasibətin bildirməkdən yox keçir. Professor qeyd edir ki, Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlu məlum mövzuda yazılmış əsərlərlə Çingiz Abdullayevin yaradığı əsərləri və qəhrəmanlarını müqayisəsini də verir və bu müqayisədə biz Çingiz Abdullayevi, onun yaradıcılığını və qəhrəmanlarını daha aydın görür və onların mənavi təsir gücünü düzgün qavrayırıq.

Doğru olaraq ön sözdə qeyd olunur ki, hələ də dünyada ümumi sülh düzeninin yaranmasına mane olan qaynar mühtilər var. İsrail-Fələstin, Əfqanıstan, Qarabağ... bir çox bu tipli problemlər hələ də qalır və günəşsiz insanların qanlarının tökülməsinə bais olar.

Bu qeydlərdən sonra düşünürəm ki, hər hansı bir oxucu üçün görünməyən qəhrəmanların taley haqqında məlumat almaq çox maraqlı olar.

Birinci növbədə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tədqiqatçılar "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr" monoqrafiyasında yazıqlı şəxsiyyəti və onun həyatı mövzusunda ön plana çəkir. Onu da qeyd edək ki, müəlliflər xalq yazıçısı Natiq Rəsulzadənin belə bir fikrini də yada salırlar ki, Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı Allah vərgisidir və ələ buna görə də o, tükənməz ilham və enerji ilə yazmaqda davam edir. Müəlliflər sözün həqiqi mənasında ələ faktları diqqətə çəkirilər ki, bununla da oxucunun təsəvvüründə Çingiz Abdullayev şəxsiyyətinin mürəkkəbliyi, çoxqatlılığı, ən başlıcası zəngin həyat kitabı bütün dolğunluğu ilə canlanır. Müəlliflər yazıqların: "Ədəbi fəaliyyətinə tələbəlik illərindən başlayan Ç.Abdullayev dövrü mətbuatda çərk, məqalə, detektiv janrdı yazdığı əsərlə müntəzəm çıxış edir, rus, ingilis dilində yazıb-yaradır. İngilis, italyan dillərində sərəbst danışan yazıqların əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə olmuşdur. Almaniyada, İrlandiyada, Fransada, Rusiyada kütləvi tirajla buraxılmış, 20 milyon nüsxədə olan 600-dən çox kitabının dünyada yayıldığı bildirilir. Azərbaycanda baş verən hadisələrin özündə əks etdirən "Ləğv edilmiş mərasim", "Alcaqların qanunu", "Qarabağ hadisələrindən bəhs edən "Kriminal komediya", "Şəxsi həyatın etidiləri", "Şərəfsizliyin qiyməti", "İnsan ovu", sənədlil "Qara Yanvar", "Peşəkarların qaydası", "Nifrot okeanı" kimi yüzədək romanın müəllifi kimi tanınır. "Bankirin ölümi", "Günəş altında zülmət", "Mavi mələklər", "Əclafların qanunu", "Qanın üç rəngi", "Məhşər ayağında", "Ətirafnar vadisi", "Centelmen sövdəlaşması", "Quba kapricosu", "Döyüşçünün yolu" və s. əsərləri Azərbaycan dilindədir".

Əvvəlki 10-cu səhifədə

Əlbəttə, bütün bunlar bir insan ömrünün sözün həqiqi mənasında nəyə qadir olduğuna bizi inandırır və əlbəttə, həm də heyretləndirərək inandırır. Söz yox ki, hər bir sənətkar yaratdığı təsir dairəsinə, oxucu mühitinə görə, tamaşaçı auditoriyasına görə hakimiyyət dərəcəsinə ayrılır. Bu mənada Çingiz Abdullayev sözün doğru-düzgün anlamında dünyanın məşhur söz-sənət imperatorlarından biri kimi artıq qəbul olunur. Səhsiz-hesabsız filmlər, onlarca müxtəlifdillilik insanlarının öndə gözən romanlar, sevilən qəhrəmanlar, fədakarlıq nümunəsi olan obrazlar... hər biri ayrılıqda bir Çingiz Abdullayevdir. Müəlliflər Azərbaycan nəsrinin çox böyük mənərəsinə yaratmış, üföflərini az qala sonsuzluğa qədər genişləndirmiş yazıçıların adlarını çəkir. Onların yaratdığı nəsr önənələrinin Çingiz Abdullayevlə bağlı tərəflərinə işıq salırlar və burada böyük sənətkarımız Vaqif Səmədoğlunun qeydləri də tam yerinə düşür: "Hal-hazırda o, keçmiş SSRİ məkanında və bütün dünyada ən çox tanınmış Azərbaycan yazıçılarından biridir. Mən onun qədər zəhmətkeş, deyərdim ki, zəhmət fədasisi görməmişəm... Çingiz parəstışkarları çoxdur, yalnız Azərbaycanda və keçmiş SSRİ məkanında yox, deyərdim ki, bütün dünya miqyasında Çingiz Abdullayev yaradıcılığını analitik dərəcədə sevmə oxucu var. Bununla bizim hamımızın qürur duyumağa və fəxr etməyə tam haqqımız var". Bu fikirlərlə necə razılaşmayan?! Ona görə bu fikirlərlə tam razılaşmalıyıq ki, indi Çingiz Abdullayevi dünya mənəvi düzəninə yaranmasına mane olan kriminal aləmin ən yaxşı bilicisi və bələdçisi kimi etiraf edənlər, təkəcə Azərbaycanda bağlı deyil, dünyanın bir çox tanınan və aparıcı dövlətlərin siyasətçiləri də bu qənaətlərlə razılaşmaya bilərlər.

Kitabın ikinci fəslə "Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının tərkib hissəsidir" adlanır. Müəlliflər bu hissədə Sovet cəmiyyətinin sət qadağaları mühitində Azərbaycan ziyalıların xarici ölkələrlə dostluq və mədəni əməkdaşlıq sahəsindəki xidmətlərini yada salırlar. Hətta bu əlaqələrin yaranmasında ilk təşəbbüskarlardan biri kimi Səməd Vurğunla da ayrıca qeyd edilir. Azərbaycan oxucusuna Səməd Vurğun "Zəncinin arzuları" poeması yaxşı tanışdır. Yaxud Məmməd Rahimin "Pol Rodsona məktub", digər görkəmli sənətkarlarımızın beynəlxalq aləmə mənəvi çıxışı təmin edən çoxlu belə əsərlər var və bunları monoqrafiyanın müəllifləri təsadüfi xatırlatmırlar. Zənnimcə, bu qeydlər onu göstərir ki, Çingiz Abdullayev də zaman-zaman yaranmış beynəlxalq aləmə çıxış önənələrini yaradıcılığında özünəxas şəkildə davam etdirmişdir.

Nəhayət, elə monoqrafiyanın bu hissəsində müəlliflər Çingiz Abdullayevin rus dilində yazmasına da münasibət bildirirlər. Bu münasibətlə bağlı qeydləri oxuculara təqdim etmək yerinə düşür: "Ç. Abdullayev kimi dünya miqyaslı tanınmış yazıçının rus dilində yazıb-yaratmasını töbi hər hal kimi qəbul etməliyik. Hansı dildə yazsa da, onun yaradıcılığında milli-mənəvi köklərə malik olan dorin bir özü var. Azərbaycan xalqının oğludur. Bir çox əsərlərinin mövzusu Azərbaycanda, onun bölgələrində baş vermiş kriminal hadisələrdən götürülüb. Siyasi detektiv janrlı olan əsərlərinin içərisində Azərbaycan həyatından bəhs edən mövzular çoxdur. Məsələn, "Qanın üç rəngi", "Payız briqadasi", "Quba kapriçosu" və s. Bu əsərlər rus dilində yazılmış olsa da, əksəriyyəti dilimizə tərcümə edilmişdir". Bundan sonra müəlliflər S. Məmmədzadənin qənaətinə əsaslanaraq, Çingiz Abdullayevi Fazil İsgəndər, Oljas Süleymanov kimi müəlliflərlə miqyası ehtiva və onun dili ilə bağlı iradlara tutarlı cavab verirlər: "Bu da göstərir ki, "milli meyar dil seçimi baxımı ilə məhdudlaşmamalı, müəyyən hallarda Çingiz Abdullayev də belə bir müstəsna haldır. Fazil İsgəndər, Oljas Süleymanov kimi adlarını çəkdiyim qələm sahiblərinin yaradıcılığının ədəbi hadisə olması danılmazdır". Burada qeyd etmək yerinə düşür ki, "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr" monoqrafiyasının müəllifləri tədqiqatları boyu Azərbaycan və rus ədəbi əlaqələrinə də

DETEKTİV JANRIN ÇİNGİZ ABDULLAYEVI, yaxud, Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr" (Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı əsasında) kitabı üzərində düşüncələr

geniş yer verirlər. Əlbəttə, bu sırada Lermontov, Puşkin, Besluje Marlinski, digər bir çox rus ədəblərinin adları müvafiq faktlarla müşayiət olunaraq çəkilir. Bu qeydlər sırasında Bellinskini Mirzə Cəfər Topçubaşov və digər fars, Azərbaycan dillərində yazmış şairlər haqqında mülahizələri də çox maraqlı oxunur. Hətta Bellinskini belə bir fikri diqqətə cəlb edir ki, "onlar orijinalda öz tərcümələrindən miqyası edilmiş dərəcədə yaxşıdır". Yaxud Mirzə Kazım bəy və tələbəsi N. Q. Çernişevski, Lev Tolstoy və digərlərinin Qafqazla bağlı fikir və düşüncələri tədqiqat boyu diqqətə cəlb etməyə bilməz. Sözün həqiqi mənasında müəlliflərin ədəbi-mənəvi tariximizlə bağlı düşüncələri davam etdikcə biz Bakıxanov, Axundov, Mirzə Şəfi Vəzih, Seyid Əzim Şirvani, Həsən bəy Zərdabi və digər müəlliflərin adlarının da təsadüfi çəkilədiyini müşahidə edirik. Çünki bu ziyalıların hər biri Rusiyanın mütorəqqi fikir adamları ilə bu və ya digər dərəcədə düşüncə əlaqələrində olmuş, yaradıcılıqlarına mütorəqqi təsirlənmələrini əks etdirmişlər. Əlbəttə, Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlu XX əsr Azərbaycan ədəbi mühitini də mütorəqqi rus ədəbi düşüncəsindən kənarla təsvir etmir. Yeri gəldikcə bu əlaqələri göstərən məqamlara öz düşüncələri ilə işıq salırlar. Və nəhayət, müəlliflərin monoqrafiyada Çingiz Abdullayevin mənəvi olaraq qidalandığı, ədəbi qaynaq hesab etdiyi dünya klassiklərin adlarından da yan keçməyirlər. Çoxlu adlar sadalanır. Sıralanmanın axırında yer almış Q. Q. Markez, İ. Brodski, A. Soljenitsin, O. Pamuk və başqa bu kimi adları yada salmaq qeyd etmək istəyirik ki, müəlliflər Çingiz Abdullayev mənəvi mühitinin formalaşmasında dünyanın ədəbi düşüncəsində aparıcı yer tutan müəlliflərin yaradığı önənələrinin də təsiri əsə deyil. Yekun olaraq müəlliflər belə bir nəticəyə gəlirlər: "Çingiz Abdullayev Qərbi Avropa və dünyada geniş yayılmış ədəbiyyatın mütorəqqi önənələrini böyük uğurla davam və inkişaf etdirən yazıçıdır. O, dövrün bir çox aktual problemlərini, xüsusilə sovet reallığına həsr edilmiş məsələləri ədəbiyyata gətirmiş, onları bədii formada, yüksək sənətkarlıqla qələmə almışdır". Burada qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın ən görkəmli sənətkarları, o cümlədən, Çingiz Abdullayev də bütövlükdə dünya insanının mənəvi rahatlığı üçün mübarizəyə özlərini həsr etməkdən

çəkinməyiblər. Və bu sırada, əlbəttə, Nobel mükafatı laureatlarından tutmuş dünyanın tanınan, sevilən bütün sənətkarlarından hər biri, o cümlədən, Çingiz Abdullayev də bir növ özlərini, həyatları və yaradıcılıqlarını dünya insanların əmin-amanlıqda yaşaması üçün mübarizəyə həsr ediblər.

Monoqrafiyanın növbəti fəslə "Dövlət Təhlükəsizlik Komitələrinin fəaliyyətlərinin bədi ədəbiyyatda inkişafı" adlanır. Burada mütləq bir məsələyə də diqqət yönəlməliyik. Tarixən ən qüdrətli dövlətlərin həm də qüdrətli gizli xidmət orqanları olub. Burada yada salmaq olar; Səfəvilər imperiyasının, nəhəng Osmanlı dövlətinin, lap tarixən mövcud olmuş xilafətin gizli xidmət orqanları mənafeyinə qoruduqları dövlətin - imperiyanın təhlükəsizliyi naminə ciddi-cəhdlə çalışmışlar. Tarix göstərir ki, Sovet təhlükəsizlik orqanları da, o cümlədən Mərkəzi Kaşfiyyat İdarəsi də, yaxud "Mossad" da mənafehlərini qoruduqları dövlətlərin təhlükəsizliyi naminə az iş görməyiblər.

Çingiz Abdullayevin də təhlükəsizlik orqanlarında fədakarlıqla xidmət edən, dövlət mənafeyinə qorumağa çalışan obrazları da az deyil. Məhz bu məqama monoqrafiya müəllifləri ayrıca diqqət edir. Yazıçının qəhrəmanlarını yada salır. Onların qəlbə bağlı olduqları ideala sədaqətini diqqətə çəkir. Bir növ oxucuda Çingiz Abdullayev qəhrəmanlarının həqiqi qəhrəmanlığını göstərmək baxımından maraqlı düşüncələrini yazıya gətirirlər: "Çingiz Abdullayevin Sovet dövründə mərkəzi kaşfiyyat xidməti işində çalışmaları, öz həyatlarını təhlükə qarşısında qoyaraq dövlətin mənafeyi naminə apardıqları tədqirəliyi işlərdə vətəninə, xalqına sədaqətli oğulların möhkəm əqidəyə, məsləhətə malik olmalarını qələmə almışdır. Onun yaradıcılığında belə mükəmməl casus surətləri var. "Məhsər ayağında" əsərində - sovet kaşfiyyatçıların fəaliyyətindən bəhs edən bu əsərdə əsas maraq oyanan amillərdən biri əsərin qəhrəmanının milliyətəcə azərbaycanlı olmasıdır. "Məhsər ayağında" əsərindəki Əmir Qarayev Kamal Aslan adı altında artıq bir Amerika vətəndaşı kimi, - Kamal Aslan kimi Amerika Birləşmiş Ştatlarında yerləşmiş iş adamı, sahibkardır. Onun da məlumatları kimsə ötürdüyü dəqiq verilmir, amma sovet kaşfiyyat xidmətçisi olduğu, sovet təhlükəsizlik xidmətinin işçisi olduğu görünür. Kamal nəzakət, çox

maraqlı, professional bir casus - gizli agent kimi Amerika Birləşmiş Ştatlarına göndərilir, o xüsusi sonədlərdə Kamal Aslan kimi tanınır, bir Amerika vətəndaşı kimi bu ölkədə ən varlı Səysmündən qızı Marta ilə ailə qurur, oğlu Mark dünyaya gəlsə də, bütün varlığı ilə kaşfiyyatçıdan çox bir iş adamı kimi tanınsa da, vətəninə sədaqətli və DTK onun kaşfiyyatçı fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir. Hətta o Amerika federal qüvvələri tərəfindən həbs olunduca Sovet dövlətinin sirlərini düşməmə vermirdi. Kamalın ötürdüyü dövlət əhəmiyyətli sirlər, hərbi sirlər, professional bir kaşfiyyatçı kimi ingilis və Amerika kaşfiyyat sistemini "həyəcana" gətirməsi, bütün işlərdən "təmiz" çıxma bilməsi, eyni zamanda onun yetişməsi üçün sərf olunan illər, onun mahir kaşfiyyatçı kimi fəaliyyəti yazıçı tərəfindən məharətlə təsvir edilir. Oxucu hadisələri maraqla izləyir. Kuper kimi bir sıra yazıçıların yaradıcılığında olduğu kimi Çingiz Abdullayevin əsərində də, belə mahir kaşfiyyatçı obrazları vardır və onlar dövlətin təhlükəsizlik orqanlarının fəal

əməkdaşlarıdır". Zənnimcə, bu mətnin özü də kifayət qədər dolğun informasiya verir. Ç. Abdullayevin yaradıcı düşüncəsinin miqyasları haqqında təsəvvür yaratmaq imkanındadır. Əlbəttə, buna görə biz monoqrafiyanın müəlliflərinə minnətdar olmalıyıq. Ən azı ona görə ki, indiki sürətli informasiya axını dövründə onlar Çingiz Abdullayevin dəyərli yaradıcılığını axıra qədər izləyiblər. Onun dünya düzəmində xüsusi rolu, xidməti olan qəhrəmanlarının mübarizə yoluna kifayət qədər bələd olublar. Yoxsa, əks təqdirdə onlara səhifələri asanlıqla yazma bilməzdilər. Müəlliflər yeri gəldikcə ədəbi qəhrəmanlarını mənəvi mühtilərinə də diqqət göstərirlər. Hətta ayrı-ayrı əsərlərin epiqraflarına belə seyrirki yənaşır, bir mühtilə tam təsəvvürdə canlandırmaq üçün mühtilənin ədəbi-tarixi düşüncədən gələn rəsətlərinə xüsusi yer ayırırlar. Bəlkə də kimsə ələ gələ bilsin ki, "İlahi komediya" (Dante) ilə Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı arasında heç bir əlaqə yoxdur. Amma müəlliflər çox ustalıqla öz səhifələrində əsərin qəhrəmanı ilə "İlahi komediya" arasındakı mənəvi əlaqəni görür və diqqətə çatdırırlar.

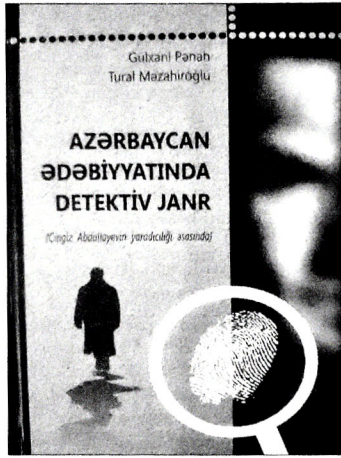
Müəlliflər Çingiz Abdullayevin yaradıcılığında üslub məsələlərinə də xüsusi diqqət göstərirlər. Xüsusilə Çingiz Abdullayevin romanlarında publisistik üslubun aparıcı olduğunu və bunun hadisələrin sürətli inkişafında rolunu ayrıca dəyərliyəndirirlər. Bir sözlə, Çingiz Abdullayevin çoxəhatli (bir janr daxilində olsa da) yaradıcılığı sözün həqiqi mənasında mükəmməlliklə təhlilə çəkilir.

"Detektiv əsərlərdə peşəkar detektivlər, cinayətkarlar və qılından kəsərlər ədalət" - növbəti bölmə monoqrafiyada belə də adlanır. Tədqiqat əsərinin bu hissəsinin adında ehtiva olunmuş məna sözün doğru-düzgün mənasında bir həqiqəti dikto edir. Cinayətkarlar nə qədər güclü olub, olsun, peşəkar detektivlər üçün onların ifşası nə qədər çətin olsa da, son nəticədə mümkün olur. Ən başlıca, nə üçün peşəkar detektivlər son nəticədə qalib gəlir? Ona görə ki, onların ideali ədalətdir. Çingiz Abdullayevin də qəhrəmanlarının əsas tapınacağı həqiqət və ədalət olduğuna görə onlar öz missiyalarını axıra qədər doğru və düzgün yerinə yetirə bilərlər.

Əvvəlki 11-ci səhifədə

Bizə diletant tənqidçilər tələm edir ki, detektivlər bədii ədəbiyyata sənəmlənmiş oluna bilər. Amma gəlin görək, narkotikandan, digər qlobal kəlləliyin, terrorçuluğun anatomiyasını açmaq üçün hansı yazıçı cəhd göstərir. Sadəcə burada bir həqiqəti etiraf etmək lazımdır. Hətta cəhd göstərsə də, peşokarlıqla bu örtülü aləmin, gizli mühitin mahiyyətinə vərmaq heç də həmişə uğurla nəticələnir. Amma detektiv yaradıcılıq yolu seçmiş yazıçılar bu gizli və qaranlıq aləmin mühitinə daxil ola bilərlər və bununla da əslində cəmiyyətin mənəvi mühitinin qorunması üçün müəyyən istiqamətləri kifayət qədər aydınlığı ilə cəmiyyətə təqdim edə bilərlər. Haqqında söhbət açdığımız bölmədə İtaliya, Amerika, İsrail və digər bir çox ölkələrdə fəaliyyət göstərən gizli orqanların işi və onların mübarizə apardığı gizli kriminal ələmlər kifayət qədər mötəbərliyi ilə monoqrafiyada öz əksini tapıb. Elə buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Çingiz Abdullayev dünya kriminal ələmlinə yazıçı səyahəti ilə bağlı kəşfiyyatçılar üçün dərslər ola biləcək, örnək ola biləcək çoxlu əsərlər yaradıb. Ona görə də müəlliflər onun haqqında kifayət qədər aydınlığı ilə diqqət mülhizələrlə çıxış edirlər: "Çingiz Abdullayev *təkcə Azərbaycan yazıçısı deyil, Azərbaycan millitaritəna uyğun əsərlərə kifayətlənir. Onun əsərlərində qələmə aldığı cinayətləri törədən cinayətkarların dövləti, milliyəti yox, qeyri-insani kəşfiyyatçı əsərlərini*... Çingiz Abdullayev yaradıcılığında zərif, kövrək qəlbin istəkləri törədilmiş cinayətlərin içində qülcəmə bənzəyir. Orada böyük insan, humanist insan qəlbi çırpınır. O yalvarır, ağlamır, diz çökmür - cinayət ələmlinə, onu törədənlərə nifrət oymatmağı bacarır, pul, var-dövlət, şən-çəhrət hərislərə oxucu qəlbində kim yaratmağı bacarır, insanda şən-şöhət, cəh-cəldənsə ağıla, nəşinə sahib olmağın daha dəyərli olduğuna inanır. Halal zəhmətə, əməllə yeyilən düz-çörəyi sonradan qəsdürlən min bir ləziz nemətlərdən üstün olduğuna inanırdır. Vəcdən sakitliyi, azadlığı, mənəvi azadlığı dünyada üstün tutmağa çağırır. Cinayət ələmində ad çıxaranların acı sonluğuna diqqət yönəldir". Müəlliflərin də qeyd etdiyi kimi Ç.Abdullayev demək olar ki, heç bir əsərini havadan gələn fakt əsasında yazmır. Ayrı-ayrı ona məlum olan beynəlxalq cinayət işlərinin xronikasını yaxşı öyrənir. Eyni zamanda dünyanın ayrı-ayrı yerlərində baş verən miqyası ilə heyrtləndirici təossürat doğuran kriminal hadisələr haqqındakı xəbərlərdən də qaynaqlanır. Bunun üçün yeno də əsaslı mətbuat mənbələrini istinad edir. Müəlliflər Çingiz Abdullayevin bir neçə əsərini adını çökür. "Mavi mələklər", eləcə də, Çingiz Abdullayevin digər əsərləri müəlliflərə imkan verir ki, fikir və düşüncələrinin xüsusiyyətləri haqqında yazıya gətirə bilsinlər. Hətta yeri gəldikdə müəlliflər Çingiz Abdullayevin yaradıcılığını klassik detektiv yaradıcılığının əsərləri ilə müqayisə də edirlər.

Əlbəttə, Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı daha çox siyasi-detektiv janrına əhatə edir. Amma hər halda onun artıncılıq gücündə olan kəşfiyyatçıları klassik sələflərin təcrübəsindən ad faydalanır. Bu mənada Konan Doylun qəhrəmanı Şerlok Holms birinci yada düşür. Ümumiyyətlə, digər məşhur kəşfiyyatçılardan adları xatırlana bilər. Bütün bunlar onu göstərir ki, müəlliflər Çingiz Abdullayevin yaradıcılığının qidalandığı mənbələrə kifayət qədər bələddirlər. Çünki biz tədqiqatda Konan Doylun məşhur qəhrəmanı Şerlok Holmsun kifayət qədər tərcümeyi həli ilə tanış ola bilərik. Və istər-istəməy müəlliflər bundan sonra Çingiz Abdullayevin "Qanın üç rəngi" adlı əsərinə gəlir. Yazıçı bu əsərini əsas qəhrəmanı Dronqonun fərdi xüsusiyyətlərini necə diqqətə çəkirsə, müəlliflər də eləcə oxucuya çatdırır. Bununla da biz Dronqonun bəzi kəşfiyyatçılardan Şerlok Holmsun təcrübələrindən istifadəni də sezməyə bilərik. Bir çoxlarına elə gəlir ki, Ç.Abdullayev mövzularını Azərbaycanca çox-çox kəndən alır. Amma əslində belə deyil. Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlu Çingiz Abdullayevin yaradıcılığını diqqət izlədiklərinə görə sənətkarın Azərbaycanla bağlı əsərlərinin də məğzine vərə bilərlər. Bu yəndən yanışma ilə biz yazıçının "Quba kəpirciosu" əsəri haqqında məlumatı da maraqla oxuyuruq:

DETEKTİV JANRIN ÇİNGİZ ABDULLAYEVİ, yaxud, Gülxani Pənah və Tural Məzahiroğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı" (Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı əsasında) kitabı üzərində düşüncələr

"Çingiz Abdullayevin əsərləri içərisində maraqlı, yadda qalan "Quba kəpirciosu" əsəri mənzumca, quruluşca o biri əsərlərdən bir qədər fərqlənir. Əsər Nadir Şahın itmiş əməllərindən üçüncüsünün axtarılmasından bəhs edir. Əsərin ilk səhifələrində məlum olur ki, Nadir Şahın hökmranlığı dövründə "üç məşhur ələmlər" mövcud idi... Həmin əməllərin tarixi də maraqlıdır: "Nadir Şahın hökmranlığı dövründə ikisi əsl əfsanəyə çevrilmiş ən iri ələmlərdir. Birincisi, Nadir Şahın şərəfinə onun adı ilə adlandırılmış, ikincinin adı "Koxinor"dur. Üç dəfə kiçik ölçüli axırncı da isə Nadir Şah dövlətinin regenti olduğu müddətdə İranda hökmədarlıq edən III Abbəsin adı daşıyır. Azərbaycan o zaman Səfəvilər dövlətinə aid idi. O zaman ərazinin böyük bir hissəsi Nadir Şahın dövlətinin tərkibində idi və bu üç qiymətli ələmlər Nadir Şahın xəzinəsində olmuşdur. "Onlar haqqında 1740-cı ildə Nadir Şahın yanında olmuş fransız səfirinin xatirələrində qeyd edilir. Məhz həmin görüşdə hər ikisi ilə qalmış Nadir Şah Hindistana yürüş edərək Böyük Moğolların paytaxtı Dehlini almışdı. Dehlini tutanda Böyük Moğolların xəzinəsini zəbt etdi. Dehlinin aparıldığı lə-cəvahiratın arasında Nadir Şahın şərəfinə adlandırılmış məşhur ələmlər də var. Bu hadisənin üstündən yüz il keçəndən sonra İran hökmdarı Fətəli Şah rus səfəri Qriboyedovun qətlinin əvəzində bu qiymətli daşla qənbahəsi vermiş" və indi tanınmış bu daş Moskva Almaz fondundadır". Müəlliflərin əhatəli məlumatı göstərir ki, onlar Çingiz Abdullayevin çox diqqətə oxuyub, məzmun haqqında ətraflı məlumatla tədqiqat əsərinə oxucu marağını da cəlb ediblər.

Biz tədqiqatda Azərbaycan tarixi ilə bağlı məlumatlara rast gəlirik. Müəllif ayrı-ayrı əsərlərdən parçaları tədqiqatda daxil edir və bununla da oxucu diqqətini təmin etmiş olurlar. "Məhəbbət və nifrətin zirvəsi", "Etiraf vadi" kimi romanlarında da yazıçı mövqeyi tədqiqatçı müəlliflər tərəfindən düzgün qiymətləndirilir.

Müəlliflər 'bir məsələni də diqqətə saxlayırlar. Çingiz Abdullayevin əsas əsərlərində Azərbaycanlı obrazları kifayət qədər geniş və əhatəli təqdim olunur. Bütün bunlar yazıçının mənəvi olduğu etnosla, doğulub-böyüdüyi vətənə əlaqəsini nə qədər qırımlaz olduğunu sübut edir.

Şübhəsiz, bir məsələni də qeyd etmək lazımdır. Çingiz Abdullayevin sayı gəlməz romanları var. Əlbəttə, tədqiqatçılar üçün çətinlikdir ki, bu əsərlərin hamısını ardıcılıqla oxuyub tədqiqatçı cəlb etsinlər. Amma əsas odur ki, tədqiqatçıların imkanı daxilində oxuyub tədqiqatçı cəlb etdiyi əsərlərdə

müəllifin yaratdığı obrazların höyatla bağlılığını, bir az da dəqiqləşdirsək, təkcə təxəyyül məhsulu olmadığını da inamla qeyd edə bilərik. Çünki yazıçı əsərlərindəki hadisələri reallıqdan götürdüyi kimi obrazları da bəzəksiz, boyasız təqdim edir. Bunun ələ tədqiqatçılar da qeyd edirlər.

Çingiz Abdullayev realist yazıçıdır. O, dünyanın gözəndən kənarında qalan, bir çox hallarda eynəcə, amma gizli təbiətini də var gücü ilə ifşa edir. Amma yeri gəldikdə öz ölkəsindəki mənəvi çirkinliklərdən də yan keçmir. Rüşvətin, kərrupsiyanın, mənəmsəmənin yaratdığı eynəcərlilik mühitini də diqqətə aydınlıqla oxucularına çatdırır. Bu mənada biz Çingiz Abdullayevin əsərlərini oxuduqca bizə tanış olan mənzərələri də görə bilərik. Bütün hallarda Çingiz Abdullayev güzəstə yazıçıdır. Onun əsərlərində mənəvi eynəcərlilik yaradan əməllər çılpaqlığı ilə görünə bilər: "Günahsız qurbanlar, terrorlar,

fərqli xarakterlərə malik bu qadınlar cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan bütöv bir cinslilətlərin içində çıxıb. Arzularını, hisslərini cilovlamağı bacarmayanlar, macəra gəzənlər, əməl, məslək sahibi olanlar, ailə sənətinin üstün tutanlar, ərinin ölümündə müqəssir olanları tapıb cəzasına çatdırırlar, illərlə gözəl ailə qurmaq arzuları ilə yaşasalar da, buna nail olmayan fədakarlar, özü üçün yaşayanlar, istədiyinə mane olanları qarşılarından götürmək üçün hər cür cinayətə hazır olanlar... hər cür qadınlar bu romanlarda var, onların əməllərini yazıçı təhlil emir, hadisələrin baş verməsində əsas rol oynayan və qadınların müşəbt və mənfi xarakterlərini oxucu onlara əməli fəaliyyətləri əsasında aydınlaşdırır". Bu qeydlər onu göstərir ki, cəmiyyət bütövlükdə yazıçının gözünün önündədir. O, cəmiyyəti bütün rəngləri ilə birlikdə görə bilər. Şübhəsiz, qadınlar da cəmiyyətin kifayət qədər ağırlığını daşıyan güc mənbələri sırasındadır. Əgər qadın

obrazlarını yazıçı kifayət qədər mükəmməlliklə işləyə bilməsəydi, o demək olar ki, heç bir oxucu diqqətə qazana bilməzdi.

Bir mənalı şəkildə onu qeyd etmək lazımdır ki, Çingiz Abdullayev oxunan yazıçıdır. Oxucu isə hər hansı bir kənar təsirin sayəsində əsəri oxuyur. Bədi əsərin oxunması üçün yazıçı təsirinə cazibəsi lazımdır. Bu cazibə Ç.Abdullayev yaradıcılığında var.

"Yazıçının siyasi-detektiv əsərlərində global-siyasi proseslər", "İnsan cəmiyyətində pulun törətdiyi fəsadlar" kimi fəsilər də xüsusi tədqiqatçı üstəli ilə yazılıb. Bu fəsilərdə də biz Çingiz Abdullayev yaradıcılığının oxucu kütləsinə məlum olmayan tərəfləri ilə tanış oluruq. Müəlliflər çox maraqlı bir nəticə ilə öz tədqiqatlarını yekunlaşdırırlar.

Müəlliflərin "Naticə"də qeyd etdiyi kimi Çingiz Abdullayevin əsərləri sözün həqiqi mənasında, geniş və əhatəli tədqiqat mövzusu və bu həmişə diqqətə olacaq, ədəbiyyat sənətləri onun yaradıcılığını elmi şəkildə izləyəcəklər.

Mən tədqiqatın müəlliflərindən biri kimi Gülxani Pənah haqqında geniş və əhatəli danışmaq istəmirəm. Çünki bu bərdə onun digər əsərləri haqqında yazılarında bəhs etmişəm.

Amma ikinci müəllif Tural Məzahiroğlu haqqında bir neçə kəlmə ilə oxucu tanışlığına şərait yaratmaq istərdim: İsayev Tural Məzahir oğlu 1990-cı ildə, martın 10-da Sumqayıt şəhərində anadan olub. H.Əliyev adına liseyi ələq qiymətlərlə başa vurub. Yüksək balla (675) BDU-nun Beynəlxalq hüquq və Beynəlxalq münasibətlər fakültəsinə daxil olub. Oranı da fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 2005-ci ildən ədəbi publisist yazıları ilə mətbuatda çıxış edir. Xarici dillərdən tərcümələri var və AYB-nin üzvüdür, hal-hazırda hərbi xidmətdədir.

Əslində Tural Məzahiroğlunun Çingiz Abdullayev yaradıcılığına həsr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı" tədqiqat əsərində ikinci müəllifiyi yaradıcılığın varislik əlaqəsinə ən yaxşı örnəkdir. Onun bu monoqrafiyanın hazırlanmasında ikinci müəllifiyi göstərir ki, yaradıcı gəncimiz Ç.Abdullayev mənəvi mühitini öyrənməyə kifayət qədər maraqlıdır.

Mən inanıram ki, Ç.Abdullayev kimi böyük yazıçının qələmindən çıxmış əsərlər xalqımızın mənəvi təkəmləndirici bundan sonra da əhəmiyyətli təsir gücünə malik olacaq və həmişə diqqətə öyrəniləcəkdir.